

NAGY ZSOLT*

.....

Jogszociológia és természetjog

A *jogszociológia* tudományterülete, ami – anélkül, hogy itt erre részletesen kitérnénk – egy adott társadalmi szituáció terméke volt, mégis kimondható, hogy kezdetekben a jogelméletből mint „anyatudományból” nőtt ki magát, és bír több-kevesebb önállósággal.¹ A társadalom és a jog fejlődésének sok tekintetben elváló útjai, a társadalmi gyakorlatnak, esetleg joggyakorlatnak és a normatív szabályozásnak sokszor hosszú időn keresztül tartó diszkrepanciája – amit Eugen Ehrlich oly találóan megfogalmazott – felhívja figyelmünket egy-egy társadalmi intézmény, jogintézmény, a jogásztársadalom bizonyos szegmensének vagy gyakorlatának anomáliáira, vagy éppen más hasonló társadalmi tényekkel való kapcsolatára, annak problémáira. Ám a fentiekben is említettten, azokkal a tudományterületekkel és azok irányvonalaival való kapcsolat magának a diszciplínának az önmeghatározásában is komoly szerepet játszhat. Jelen esetben nemcsak egyfajta tudománytörténeti identifikációra kell gondolni, hanem – a munka célja szerint – a tudományterületnek más tudományterületekkel, s főleg az anyatudományokkal való kapcsolatát is érdemes áttekinteni. Jelen esetben a jogszociológiának, illetve a jogelmélet egy meg-

---

* Nagy Zsolt egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

¹ A jogszociológia kialakulására lásd: Kulcsár 1997, különösen 41–43. A jogfilozófiából levezetett jogszociológiára pedig lásd: Horváth 1995.

határozó és markáns irányvonalának a konnektívójára vonatkozó gondolatok ismertetéséről lenne szó.

A jogszociológia és a természetjog kapcsolata

A 19. század második felétől a 20. század végéig mindenképpen, de napjainkban is tartó, általános társadalmi, jogalkotási és jogalkalmazási „roham” (mindkét oldal társadalmi relevanciája megerősödött, illetve mennyiségében is megnőtt) ment végbe. A jogi szféra szempontjából Philip Selznick ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A pozitív jog a jogi problémamegoldás terméke és a jogtudomány [...] az önkényes elem folyamatos csökkentéséhez vezetett [...] amivel nagy lépést tettünk a természetjogi filozófia felé.” S a paradoxon magyarázatához: „Mert sokféle variációban ugyan, és sajátos tévedései ellenére is, a természetjog koncepciója tovább él, és periodikusan újból felvirágzik, pontosan abból a szükségletből következően, amely az önkényes elem minimumra szorításában jelenik meg a jogrendben.”² Hiszen gondoljunk csak arra a jelenségre, amikor a néhez esetek egyre konkrétabb és részletesebb pozitív normákért „kiáltanak”, de a normák általánossága és absztraktsága ezt lehetetlenné teszi, így sokszor a jogi problémák eldöntésénél óhatatlanul a természetjoghoz kell fordulni. Ezen túlmenően pedig minél jobban ragaszkodik a jogalkotás a részletességhez, a jogszolgáltatás pedig a szövegszerű alkalmazáshoz, annál távolabb kerül a jog a társadalmi valóságtól, vagy másképpen az igazságosságtól. S így – akár Eugen Ehrlich munkáira gondolva – a természetes, a józan észből táplált társadalmi viszonyok és a jog által definiált kapcsolatok közti növekvő szakadék miatt a jogszociológiában is megjelent ez a fajta „*természetjogias*”

---

² Selznick 2019, 102.

gondolat. A szociológia már nem a formalizált intézményekben, hanem magában a társadalmi valóságban kezdte a jogot látni: ebből következett az a „bár teljesen explicitté nem váló szemlélet, hogy a szociológusok amidőn a formai intézmények mögé hatolnak, valami olyasmit ismernek fel, ami közel áll a *természeti rendhez*”.³ Noha azt semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy (elsősorban a szociológiai jogelméletek felől) a jogszociológia elsődlegesen a társadalmi viszonyok és emberi viselkedési mechanizmusok pontosabb, akár empirikus felkutatásával épp a jogban rejlő önkényes elemek csökkentése érdekében hozzájárul/t a megfelelőbb, pontosabb szabályozások megalkotásához. Míg a természetjog és a jogszociológia párhuzamba állítása – ugyan nem isteni kinyilatkoztatás vagy az emberi belsőben lévő természettől adott premisszák állnak a középpontban – egy, a társadalomból nyerhető *két jogfelfogás közti sajátosságos kapcsolatot* tételez fel. Azt azonban mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy ugyan a természetjog is korlátokat szabhat a pozitív jog önkényességének, és ezt a funkciót sokszor a jogszociológiai kutatások is betölthetik, s így a jelenségek funkcionális értelemben, bizonyos szegmenseikben hasonlóságot mutatnak, ám tudományos értelemben *a két jelenség semmiképpen sem azonos*. (Nem tekinthetők teljes mértékben intellektuálisan funkcionális ekvivalenciának.) Noha mindkettő a jog korlátozott mivoltát hangsúlyozza, előbbi (többféle eredetű) morális korlátokat állít, addig utóbbi a *sollen* jelleg helyett a *seint* preferálja. Sőt a természetjog elsősorban morális vagy valamiféle társadalmi erkölcsi elvárások szemszögéből szemléli a pozitív normákat, míg a jogszociológia a társadalmi valóságot veszi alapul. Persze sok esetben a *konkurálás* mellett „*kongregáció*” is létrejön a kétféle intellektuális vállalkozás között, amelyek a következőkben jelentkezhetnek.

---

³ Uo. 98.

I. Mind a két megközelítés hangsúlyozza a *normativitás korlátait* is, ám a természetjogi, többé-kevésbé hangsúlyozott állandóság helyett a jogszociológia (főleg empirikus vonalon) – az elsősorban *társadalmi eredetű változások miatt, ugyanakkor a kontinuitásra is figyelemmel – a pozitív szabályok használhatóságának korlátaira figyelmeztet*. Viszont jelentős különbség, hogy sok esetben – a természetjogi konstanssal ellentétben – feltárja a jogi technikák, elvek, fogalmak és akár konkrét szabályok „megdermedt”, a megváltozott társadalmi szituációkhoz képest is meggyökeresedett, nem funkcionális vagy diszfunkcionális jellegét; s ezzel, tudományszociológiai szempontból, egy demisztifikáló funkciót is betölt. Vagyis nemcsak a konkrét szabályok funkcionalitását vizsgálja, hanem azoknak az ideáknak a létjogosultságát is, amelyekre a konkrét normákat alapozzák. A természetjog nem akarja az „ember alkotta jogot” kétségbe vonni, csupán korlátokat, mégpedig normatív korlátokat állít fel, melyek áthágása önmagában „blaszfémia” vagy legalábbis az emberi természet ellen való, a jogszociológiának azonban nincsenek elvi normatív attribútumai. Ugyanakkor a jogszociológiának sem célja a pozitív szabályok létét kétségbe vonni (létjogosultságát már esetlegesen igen), csupán a *normatív elveket módszertani és hatékonysági (természettudományos) elvekkel váltotta fel*.

Vagyis a fenti természetjogi kapcsolathoz hozzá tartozik egyfajta érték szemlélet is, hiszen a természetjog óhatatlanul értékek imperatívuszait hordozza magában, s a konnekció szintén logikai (vagy látszólagos logikai) összefüggést teremthet a két jogtudományi irányvonal között. S ebből következően könnyedén kijelenthető, hogy a szociológia értéksemlegessége és objektív nézőpontja erre a szakszociológiára nem is lehet igaz; már eleve a jogfilozófiából való eredeztethetőség, pláne pedig a vélt vagy valós természetjogi intellektuális közelség miatt.⁴ Ez egy-

---

⁴ A kongregáció tagjának előfeltétele a „*conpurgatio*”, s eme teológiai fogalmat használva a tudományos (sokszor silószerűen elválasztott diszciplínák közötti)

felől igaz, hiszen minden tudás és tudomány kötődik a fennálló társadalmi helyzethez, és ez a társadalomtudományokban különösen érvényesül; vagyis a tudományos felismerés vagy éppen annak akadályja lehet társadalmi eredetű is. Ettől függetlenül a szociológiai látásmód a jogi ismeretekhez kötöten – még ha nem is függetleníthető az aktuális társadalmi szituációtól – egyrészt semlegesebbé teheti az ismeretszerzést, másrészt az említett társadalmi kötöttség éppúgy lehet elősegítője, mint akadályja a következtetések rendszerének. S ez általában minden tudományra (beleértve a természettudományokat és az annak tekintett más diszciplínákat is) igaz; de talán Donald Black megfogalmazásában lévő tartalom lehet a témához kötődően a leginkább plasztikus: „Az a tény, hogy a tudományos megállapításokat értékek is befolyásolják, nem teszi őket értékmegállapításokká”.⁵ A praktikumban pedig egyértelműen megmutatkozott, hogy a jogszociológiai elméleti vagy gyakorlati kutatások nemcsak egy (még ha változó, de mégis konstans) rendhez igazodnak, hanem a folyamatosan plasztikus társadalmi változások és a jog „dermedtségének” diszkrepanciáját is megmutatják, és sok esetben rövid távú, konkrét cselekvéseket indukálnak.

II. A diszciplínákon (jog, természetjog és szociológia) belüli összefüggésekre szintén rámutathat egy kifejezetten konkrét *történeti, jogtörténeti gyökerekből* eredő gondolatmenet: ez a történeti fordulat a nagy francia forradalom után létrejött *exegetikus iskola*, melynek abszolútumnak tekinthető teorémája, hogy a jog egyenlő a törvénnyel; pontosabban a jog és

---

átjárhatóság miatti megtisztulás előfeltétele csakis a „*confessio*” lehet. Vagyis tudományszociológiai szempontból egy kutatónak szükséges elhagyni egy tudományterületet vagy tudományos irányvonalat ahhoz, hogy egy hozzá kapcsolódó másképp definiált tudásforráshoz jusson hozzá. A jogszociológia és a természetjog kapcsolatához bővebben lásd még: Nagy 2020, 301–317.

⁵ Többek között *Max Weberre* is hivatkozva lásd: Black 1972, többek között 1083–1093, különösen 1093.

a törvény szövege azonos.⁶ Ám a korabeli Franciaországban is megszületett átlagos évi háromszázezer ítélet vizsgálata könynyedén kimutathatta, hogy az ítéletek többsége nemcsak hogy nem feltétlenül a törvényszövegek textuális értelmezésének egyedi vonatkoztatása, de még csak nem is ítéletek sokaságával megszilárdított gyakorlat (vagyis szokás), hanem sokkal inkább mondhatni, egyediek, vagy akár méltányossági jellegűek. Márpedig az egyediség tömege szintén társadalmi jelenség; vagyis az okaiknak is társadalmiaknak kell lenniük; jelen helyzetben jogásztársadalmiak és jogalkalmazásiak. Így a szigorú normatív egyenlet kibővült: a jog jelenségébe beletartozik a törvényen kívül a szokás, a bírói gyakorlat és a bírósági mechanizmusokon kívüli gyakorlatok, mint közjegyzőség, közigazgatási űrlapok etc. Másképpen: a jogszociológia a dogmatikai állásponton túl – akár kvantitatív szempontok vagy más tarthatatlan merevség miatt – társadalmi, ha tetszik szociológiai megvilágítást adott a jognak: a klasszikus exegézis formalitása mellett más tényezők is a jogrend részét képezik, és ezek is társadalmi szempontból jogforrásoknak tekinthetők. Bár ez még mindig kissé etatista álláspont, mert kiszélesíti ugyan a jogforrások szféráját, de azok még akkor is valamilyen tekintélyen alapuló jelenségnek tekinthetők, melyek elhelyezkedhetnek a jogi tényezők között is. Ezzel párhuzamosan pedig megjelenhet a természetjog posztulátuma is, hiszen az akkor hozott és végrehajtott ítéletek ellentmondtak nemcsak a jog történetiségének (elég csupán az uralkodók kivégzésére gondolni), de ellentmondtak a törvények isteni eredetének, továbbá a józan ész intellektuális világának is. Az exegezis szerint minden törvényes volt, a forradalmi (és a későbbi) ítélkezés azonban sok esetben egyáltalán nem felelt

---

⁶ Vaccarotól Hubertig többen összefüggésbe hozták a durkheimi társadalmi ténnyeket a dogmatikus jogi tényekkel; egészen addig terjedően, hogy a társadalmi tények a maguk totalitásában implikálják a jogi tényeket is. Ebből természetesen nem következhet, hogy a társadalmi tény azonosulna a jogi ténnyel, inkább az, hogy a jogi tény azonosul a társadalmi ténnyel, amennyiben ez utóbbiak a maguk totalitásában jelennek meg. Részletesebben lásd: Durkheim 2001.

meg a természetes ész gondolatvilágának. Vagyis egyik oldalról – ti. társadalmi szemszögből és *a priori* elgondolások alapján – sem lehetett megfelelőnek nevezni, annak ellenére, hogy pozitív értelemben a jogállamiság jegyeit mutatta.

III. S végül közös gondolati sémának tekinthető: az emberek, illetve a köztük lévő kapcsolatok, továbbá a közösségi jelleg. Az emberi konfliktusok ugyanis sokkal komplexebbek, sokkal sűrűbbek, mint ami a „*ius területére*” tartozik; akár azért, mert nincs szabályozva, és nem is lehet szabályozni, vagy azért, mert egyáltalán nem kerül bármilyen állami autoritás (hatóság) elé. Viszont a különféle egységes nemzetállamok egységes szabályozási rendszerei a *ius* körét elviekben kiterjesztették a társadalom szinte minden szegmensére, továbbá feltételezték, hogy minden emberi tevékenység mögött ott húzódik a jog, illetve annak ismerete, valamint annak ellenőrző szerepe; más szavakkal: „a jog kitölti a teljes univerzumot, s nem hagy benne semmiféle űrt”.⁷ S erre a „pánjurizmusra” nem feltétlenül a törvény által lefedett jog tartozik, hanem a bírói, igazgatási gyakorlat is. S ahogy ezt Eugen Ehrlich is megjegyezte: a joghatóság elé kerülő vitás ügyek, a jogvita pedig nem a jog tökéletes működését mutatja, épp ellenkezőleg: a jog működésének *patologikus* voltát tárja elénk. De ahogy a betegség vagy a halál része az életnek, ez a jog esetében is fennáll: a diszfunkcionális problémák éppúgy részét képezik a normarendszerek életének, mint az előbb említett fiziológiai folyamatok. A jogszociológia pedig épp a fordítottjából indul ki: a „*non-ius*” területe az elsődleges; az élet a jog területénél sokkal gazdagabb, bonyolultabb és tágabb, s a jog talán csak inkább „hullám, fodor, tajték a társadalmi vagy személyközi viszonyok mozgalmas fesztínén”.⁸ Ahol pedig nem érvényesülhetnek az írott és hatóság által támogatott normák, *ott előtérbe kerülnek a közösség íratlan normái, erkölcsi szabályai*, melyeket akár a hatóságok is alkalmaznak,

---

⁷ Carbonnier 1969, 19.

⁸ Carbonnier 1976, 64.

s ez mi lehetne más, mint a természetes ész alapján alkotott szabály, vagyis a *természetjog*.

Természetjogi és szociológiai jogelméletek

Amennyiben a jogszociológiának a jogtudományhoz kapcsolható tudományterületét nézzük, általában találhatunk átfogó feltételezéseket is, melyek – legalábbis sok esetben – nem feltétlenül tekinthetőek határvonalak kijelölésének. Mindenesetre a jogszociológia átfogó keretei „közeli rokonai” a jogfilozófiának, másképpen: „a jogszociológia egyfajta filozófiájának”⁹ Nos, ezeket a fent említett hipotézistípusokat talán osztályozni is lehet.

- Az első dimenzió, amely egyébként a tételes jogban is fontos, az *idő* kérdése. Ebben az esetben a jogot annak történeti mozgásában szemlélik: a jog megjelenését, így annak antropológiáját is, a jog történetét vagy magában a jogtörténetet, valamint az előbbiekkal összefüggésben a jog változásának trendjeit felfedő szociológiai aspektusokat. A közös jellemző a jogrendszer alakulásának a fejlődés irányába tekintendő tételezése. Melyeket nevezhetnénk a jog longitudinális vizsgálatának is.¹⁰
- A jog aktuális helyzetének vizsgálata, amely nevezhető strukturális hipotézisnek: a jogot *statikus* állapotában vizsgálják, és annak szerkezeti kérdéseit tárják fel, hogy esetleg ezzel a jog – akár ontológiai – lényegét fedjük fel.

Az *első* esetben a jog változását többnyire inkább valamiféle fejlődésként határozták meg; ennek pedig a korabeli társadal-

---

⁹ Részletesebben és általánosabban lásd: Carbonnier 1969, 5–19.

¹⁰ A longitudinális vizsgálatok részletesebb módszertani kérdéseire lásd: Zonda-Bozsonyi–Moksony 2019.

mi szemlélet intellektuális igazolását megalapozó *darwinizmus* jogtudományi lenyomatát képviselő Sir Henry Maine és Rudolf von Jhering jelentette.¹¹ Ennek jogásztársadalmi, intellektuális háttéréül szolgált az európai társadalmakat átható *római jog* nyelvezete, mely Paul Vinogradov megállapítása szerint: „a legkülönfélébb módokon alakult át [...] miközben megtört a helyi szokások sokszínű ablaküvegén”.¹² Ugyanakkor logikus, megváltoztathatatlan, szinte a geometrikus teorémák harmóniájával és autoritásával hatott, ahogyan a geometriai törvények sem, úgy a bizánci kodifikáció sem változtatható. Mozdíthatatlan, mint a Római Birodalom (s ne feledjük: a bizánci császár a kontinuitás elvének megfelelően a rómaiak császára volt!), az általa hozott normák, mint a rómaiak birodalma vagy például a kötelmi jog (nem a kötelmek, hiszen a szerződések változhatnak) keretei örök érvényűnek voltak tekinthetőek;¹³ *holott a társadalom már sokszor, sok tekintetben megváltozott, ez pedig a különböző szférák, így a jog és más rendszerek közötti feszültségekhez vezetett.*

A *második esetben* a természetjogi doktrínák hatása volt érezhető, amelyekben – noha kissé egyszerűsítetten szemlélve – akár a keresztény természetjogot, akár a természetjog klasszikus formáját tekintjük, az mindenképpen közös volt, hogy bizonyos jogok és köteleességek Isten parancsa miatt vagy a természettől és a természetes ész által igazolva öröknek és változtathatatlanak bizonyultak. (Elég csupán a predesztinációra gondolni, vagy a klasszikus természetjogra jellemző el-

---

¹¹ Az intellektuális alapoknál elég arra gondolni, hogy a korabeli polgári társadalom kapitalizmusát jellemző közgazdasági versenyszellemet miként igazolta Charles Darwin: a különböző fajok közti verseny egyre tökéletesebbé fejlődő „teremtényeket” hoz létre. S ezzel párhuzamosan az emberi társadalomban megjelenő gazdasági versenyt és annak sikerességét immáron antropológiai szempontból is lehetett igazolni.

¹² Vinogradoff 1909, 18–19. Persze a jogrendszer átvétele – főleg a konkrét szabályok tekintetében – sokszor ellenállásba ütközött, ám a fogalmak esetében mindenképpen eredményesnek mondható. Lásd: Obolensky 1999, 385–386.

¹³ Bővebben lásd: Ostrogorsky 2003.

idegeníthetetlen jogokra, mint tulajdonjog, monogám házasság etc.) Márpedig a jogszociológia egyik fő mozgatórugója a társadalmi változásoknak a joggal való kontrasztolása, ráadásul ezt még a változó természetjogi irányvonalak is alátámasztották.¹⁴

Mindenesetre eme *elsőnek* nevezett felfogásban épp az állandóságot hangsúlyozó római jogi elvek és szövegek, továbbá a természetjogi doktrínák ellenében a tapasztalatot előtérbe helyező szociológiai jogelméletek és a jogszociológia – meglátván a társadalmi és jogi realitást, nevezetesen a változásokat – ez utóbbi tényezőket helyezte előtérbe. Ugyanakkor a változások tekintetében már megoszlottak a vélemények: a regresszió és a progresszió eszméjének képviselői között. A *regresszió* szemléletében a jog változása, kissé vulgárisan, visszafelé halad: a jog az emberiség történetének kezdetekor nem létezett, és csupán valamiféle „emberi eltévelyedés” miatt jöttek létre a különféle jogi jellegű normák; egy újabb történeti fázisban már a jog mennyisége és minőségi szerepe is folyamatosan csökkenni fog, s a jog felszámolása jelenti többek között az eljövendő „aranykor” bekövetkeztét. Ez a tudománytörténetben többször többféleképpen explikálódó irányzat volt az antik gondolkodástól a keresztény teológián át a francia forradalom gondolatvilágán keresztül egészen a marxizmusig. Modernebb verzióban, napjainkban pedig az emberi vagy társadalmi konfliktusok realisztikus figyelembevételével a békítő eljárások, mediációk mint funkcionális ekvivalenciák elterjedését jósolták. A *progresszió* felfogása a társadalom – ha nem is lineáris, de – hosszú távon egyértelmű fejlődését prognosztizálták, mellyel a jog azonos módon változik, de legalábbis követi az említett fejlődési utat. Ezzel párhuzamos az erkölcs finomodása is, és a társadalmi attitűdök, illetve ezzel a jog fejlődése a gyarapodás, a biztonság

---

¹⁴ Elég csak az ókori görög természetjogra tekinteni, ahol általában az istenek igazságosságát (*thémis*) megkülönböztették a „világi”, társadalmi igazságosságtól (*diké*); s idővel az utóbbi magába foglalta az előbbit is. Ez pedig mi nem, mint a természetjog változékonysága?

és az egyre kifinomultabb igazság megnyilvánulásában testesül meg. Többek között ilyenek tekinthetők a strukturalizmus és a strukturális funkcionalizmus képviselői is, mint Talcott Parsons vagy Niklas Luhmann.¹⁵ Ugyanakkor általában egyre komplexebb világ vízióját vetítették elő, melyben a jog és a jogi szakértelem komplexitása folyamatosan kiterjedőben van, így a „régie a szövegek és a természetes állapot makacssága” hiábavaló. S a kétféle intellektuális gondolatmenetre csupán egy érdekességet lehetne hozzáfűzni: „Ahogy a változás hipotézisére rátelepszik a haladás vagy a visszafejlődés gondolata, a hipotézist rögtön megterhelik az értékítéletek. Újra felüti a fejét egy olyan természetjog eszméje, amely vagy felépülőben van, vagy amelyből éppen kiűzetünk – a természetjog makacs életű [...]”¹⁶

Kronológiai szempontból az előbbieket annyival mindenképp ki kell egészíteni, hogy az evolucionista felfogás a múlt században vagy napjainkra már sokkal óvatosabb megfogalmazást kapott/kap, mint a 19. században; sokkal árnyaltabbá vált. Ekkorra már sokszor felvetődött egy olyan gondolatmenet is, miszerint a változások inkább csak a társadalom „felszínén” történnek vagy láthatóak, de annak mélystruktúrájában található valamiféle egyetemes, változatlan, az emberi természetből adódó állandóság is (Carl Gustav Jung, Claude Lévi-Strauss). Ugyanakkor azt semmiképp sem lehet kimondani, hogy ezek az újabb keletű, az evolucionizmust korlátok közé szorító elvi irányvonalak visszatérnének a *természetjog eszméjéhez*, sokkal inkább az általános szociológia változása hatott ki a *jogszociológiára* is. A szociológia tudományában ugyanis a strukturalizmus „divatja kissé megkopott”, így ez a szakszociológiákban is érvényesült.¹⁷ Egyvalami – a jogszociológia és a jogelmélet kap-

---

¹⁵ Uo. 7–8.

¹⁶ Uo. 57.

¹⁷ Sok jogi norma és azok alkalmazásának példáját lehet hozni a jogi archetípusokra, mint mondjuk az emberölés kérdése vagy az ajándékozás kölcsönösségének szokása, továbbá általában a folklorisztikus jogintézmények megléte etc. Bár talán ezen esetekben igazabb lehet az a megállapítás, miszerint: „a szociológusnak

csolatát illetően – azonban mindenképpen megfigyelhető: a 20. századi változásokat is elismerő természetjog és a jogszociológia említett „konzervatívabb” irányvonalai között már, a korábbiakhoz képest, sokkal nagyobb a hasonlóság, a két tudományterület és azok diszciplináris irányvonalai közötti közeledés egyértelműen megállapítható.

Az osztályozott típusok *második esete* – már említetten – a jog statikusságára összpontosítva annak strukturális dimenziójára vonatkozó hipotézisek, amelyek leginkább a jogi pluralizmus valamilyen variánsaiban testesültek/nek meg. Ezek az intellektuális vállalkozások azzal a dogmatikus jogkoncepcióval szemben definiálhatóak, amely a jogot egy monolit, homogén, logikus rendszerben összeálló tömbként fogta fel. Ennek történelmi és társadalmi eredete az abszolút monarchiákhoz és ehhez kapcsolódóan az egységes nemzetállamokhoz is köthető. Ebben a társadalmi-politikai környezetben születtek meg az egységes kódexek, azok egyöntetű alkalmazásának elvárása, a társadalomnak az a jogi attitűdje, hogy a normarendszer éppoly logikus és kikezdzhetetlen, mint a természettudományok (főleg a matematika). Ezzel ellentétben jelentek meg azok a plurális felfogások, melyek szerint a különböző társadalmaknak, illetve társadalmi csoportoknak különböző szabályai vannak, s ezek közös normái jelentik a jogot. Ez pedig szintén közel áll a természetjog – főleg klasszikus – személetéhez, ahol a közös szabályok *a posteriori* megismerése jelentheti a nemzetek jogát vagy a nemzetközi jogot (*ius gentium*). A pluralizmusban elsődleges a társadalmi valóság szociológiai feltérképezésének, illetve az előbbivel párhuzamos normatív szabályozás kérdése; egyszerűbben kifejezve: a jog az államhatalom formális aktusain és intézményein túl valójában a társadalomban, az emberek közösségében található. A szociológiai szkepticizmus elsősorban az elszigetelt közösségek normái és az állami szabályozások közti

---

hallgatóznia kell, ha az éjszaka sötétjében vonuló jogi archetípusokat akarja fel-fogni”. Uo. 13.

távolság felismerésében jelenik meg, s annak hangsúlyozásában, hogy a jog a hagyományokban és a helyi közösségekben, a csoportélet szabályaiban létezik; számukra pedig ez a saját természetes gondolatvilágukból, vagyis egy sajátos *természetjog*ból is következik. Ha pedig ezeket a közösségeket, illetve az ott élőket kvantitatív szempontból nézzük, a saját szokásaikat követők a társadalom jelentős, ha nem nagyobb részét alkotják; s ez mi lehetne más, mint az élő jog?¹⁸ Mindezt tovább erősítette a különböző – akár formális jelleget is öltő – közösségek (egyesülések, települések szövetsége etc.) belső rendje, melyek szociológiai értelemben jogforrásnak tekinthetők. Noha már *Ehrlich* is hangsúlyozta az állami szerződéseken túli „egyesülések” és azok szabályainak egyre erősödő társadalmi jelentőségét, de ez napjainkra egyre komolyabb formában jelenik meg; elég csupán az államokon belüli vagy azokon átívelő, mi több, szinte az egész világunkat behálózó óriási szerveződésekre (transznacionális vállalatok, nemzetközi szervezetek etc.) gondolni.¹⁹

Összefoglalva...

...itt végül megjelenik egy érdekes kérdés: a természetjog sok esetben kritizálta a sokszor változó pozitív jogot, az azt létrehozó törvényhozást és a mögötte álló pozitivista szemléletet, és ezzel sok hasonlóságot mutat a jog szociológiai megközelíté-

---

¹⁸ Részletesebben vö.: Ehrlich 1913.

¹⁹ Csak példálózó jelleggel részletesebben lásd: Twining 2000, különösen 252. és általában a 9. fejezet, 245–257. Például a nemzetközi vállalatok közötti arbitrációs döntések már nem a nemzetállami szabályokon alapulnak, vagyis létezik az államoktól független, autonóm jogrendszer. Az új jogi rendszer és a hagyományos nemzetállami jog különbségeire lásd: Fekete 2012, 5; más kérdésekkel együtt összefoglalva pedig vö.: Nagy 2012, 111–135.

sével.²⁰ Ugyanakkor a jogszociológia mégis nehezen egyeztethető össze a természetjoggal, hiszen épp a jog és a társadalom változásainak összhangjára, diszkrepanciájára, homogenitására koncentrál, ellentétben a természetjogi változtathatatlanság eszméjével és a változás problémájával. Noha ez utóbbi esetben a kétféle jogtudományi megközelítés lehetne akár „partner” is, hiszen a (második világháború utáni) *modern természetjog* már felfigyel a társadalmi változásokra, és nem tekinti önmagát örök érvényűnek, hanem a társadalom természetes intellektualizmusához köthetőnek.²¹

S pont a fentiekkel szemben, miszerint a társadalom tagjaiban mindig racionális, utilitarista módon, normaszerűen és meghatározott rendszerben gondolkodó emberképben fogalmazódott meg az antiformalista gondolatmenet. S mindez jellemző Eugen Ehrlichre, az amerikai vagy skandináv *jogi realizmusra* etc.: kiemelik az emberi psziché egyedi jellemzőit, s noha a formalista, pozitivistá gondolati szál kritikája áll előtérben, a *pszichológiai gondolatvilág* – változó hangsúllyal – minden kutatásban megjelenik. A két kérdéskörben, ti.: a formalizmusellenességben és a pszichológiai tényezők hangsúlyozásában, a társadalmi va-

---

²⁰ Részletesebben lásd: Selznick 2019, 102; továbbá Kulcsár 1979, 7–37, különösen a 12–13.

²¹ Ebben a dimenzióban is a jogszociológia felfogása mögött rejlik egy – elméletileg megalapozott – társadalomszemlélet: a társadalomnak organizációként való felfogása (mely akár Arisztotelészre is visszavezethető, de Émile Durkheim mechanikus és organikus szolidaritására is), vagyis a társadalom nemcsak egyének összessége, hanem minőségileg különböző organizmus, mint ahogy az élő szervezet is több, mint „sejtek összessége”. Nos, a jogszociológián belül nemcsak az egyes szociális szférák összefüggéseire, hanem az egyes jogintézményekre is ugyanazt az elvet vonatkoztatják. S ennek logikai alátámasztásaként megállapítható volt, hogy ha az egyénekre alapoznánk a normák létét, akkor – már csak elmúlásuk törvényszerűségénél fogva – az azokkal kapcsolatos intézmények és szabályok is elmúlnának, következésképpen csak a kollektív tudat lehet a normarendszerek túlélésének egyedüli záloga. Noha ennek egy komoly kontraerzióját nyújtja Lévy-Bruhl, aki szerint az tényszerű, hogy a társadalom az egyén halandóságával szemben újra és újra megújul, ám ennek kulcsa nem egy megfoghatatlan tudatállapot, hanem a szocializáció vagy a szociálpszichológiai értelemben vett *nevelés*. Carbonnier 1969, 6–7.

lóság kérdésében, továbbá a jogszabályi értelmezések problematikájában persze megtalálható a kiindulópontot képező „origó”. Feltételesen és mind pozitív, illetve negatív tartományban értelmezve: az ordinátát képezi a társadalmi valóság és a jogi, prognosztizált realitás közötti szakadék; az abszcisszát pedig az individuális érzelmek és a jog szövegének feltételezett racionalitása közötti távolság. *S mindez a természetes ész Szküllája és Kharübdiszé; a kiindulópont és végpont: a természetjog igazi veleje!*

Irodalom

- Black, Donald J. 1972: The Bounderies of Legal Sociology. The Social Organization of Law. 81. *Yale Law Journal*, 1086.
- Carbonnier, Jean 1969: *Flexible droit. Textes pour une sociologie du droit sans rigueur*. Paris, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence.
- Carbonnier, Jean 1976: Az elméleti jogszociológia alapvető hipotézisei. In Kulcsár Kálmán (szerk.): *A jogszociológia alapjai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 51–64.
- Durkheim, Émile 2001: *A társadalmi munkamegosztásról*. Ford. Csákó Mihály. Budapest, Osiris Kiadó.
- Ehrlich, Eugen 1913: *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München – Leipzig, Duncker und Humblot.
- Fekete, Balázs 2012: *The Fragmented Legal Vocabulary of Globalization*. Kézirat.
- Horváth Barna 1995: *Jogszociológia. A jog társadalomelméletének problémái*. Sorozatszerkesztő: Zlinszky János – Varga Csaba. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kulcsár Kálmán 1979: A jogszociológia szerepe és jellemző vonásai napjainkban. In Sajó András: *Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 7–37.
- Kulcsár Kálmán 1997: *Jogszociológia*. Budapest, Kulturtrade Kiadó.
- Nagy Zsolt 2012: *Metszetek a jogásztársadalomról*. A Polay Elemér Könyvtára. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány.
- Nagy Zsolt 2020: Horváth Barna. *Forum: acta juridica et politica*, X. évfolyam, 1. szám, 301–317.

- Obolensky, Dimitri 1999: *A Bizánci Nemzetközösség. Kelet-Európa 500–1453.* Budapest, Bizantinológiai Intézet Alapítvány.
- Ostrogorsky, Georg 2003: *A bizánci állam története.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Selznick, Philip 2019: Sociology and Natural Law. The Social Organization of Law. 6. *The American Journal of Jurisprudence*, Volume 6. Issue 1., 81–108. <https://doi.org/10.1093/ajj/6.1.84.>, március 26.
- Twining, William 2000: *Globalization and legal theory.* London – Edinburgh – Dublin, Butterworths.
- Vinogradoff, Paul 1909: *Roman Law in Medieval Europe.* London [k. n.].
- Zonda Tamás – Bozsonyi Károly – Moksony Ferenc 2019: *Az öngyilkosság szociológiája.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.